

Kitap Tanıtma

NÂDIYE YÂSÎN ABED, *el-İttihâdiyyûn: Dirâse Te'rihiyye fî Cuzûrihi-mi'l-İctimâ'yye ve Turûhâtihimi'l-Fikriyye (Evâhiru'l-Karni't-Tâsi'a Aşar – 1908)* = [الاتحاديون: دراسة تاريخية في جذورهم الاجتماعية وطروحاتهم الفكرية (أواخر القرن التاسع عشر - 1908)], Dâru Mek-tebeti Adnân & Dâru Safahât, Bağdat & Şam 2014, 430 s. ISBN 978-993349542-8.

Adım, “İttihatçılar: Toplumsal Kökleri ve Düşüncelerine Dair Kronolojik Bir Araştırma (On Dokuzuncu Yüzyıl Sonları – 1908)” şeklinde tercüme edebileceğimiz kitap, asıl itibarıyla 2006 yılında Prof. Dr. Kemal Mazhar Ahmed danışmanlığında Bağdat Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde Doktora tezi olarak hazırlanmıştır. Beş bölümden oluşan eser, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin tarih sahnesinde yer aldığı dönem boyunca olup bitenlerin Arap dünyasına akademik bir soğukkanlılıkla tanıtılmasını amaçlamaktadır.

İki ara başlıktan oluşan Birinci Bölüm (s. 17-103)'ün genel başlığı “Osmanlı Devleti'nin sosyal, ekonomik ve siyasî konumu”nu belirlemeyi hedefleyen bir başlıktır. Konuya giriş mahiyetindeki bilgilerden oluşan bu bölümde yazılanlar, daha sonra dile getirilen görüşler için bir zemin/başlangıç teşkil etmektedir. Birinci Bölümde ilk olarak On Dokuzuncu Yüzyılın ikinci yarısında (1908'e kadar) Osmanlı Devleti'nin sosyal ve ekonomik vaziyeti üzerinde durulmaktadır (s. 19-73). Bölümün ikinci ara başlığı altında ise sosyal ve ekonomik durumun Osmanlı siyasî yapısına yansımaları ele alınmaktadır (s. 74-104).

İkinci Bölüm, Osmanlı Devleti'nde yenilikçi düşüncelerin doğuşunu ele almaktadır (s. 105-164). Bu bölümün ilk ara başlığı altında Osmanlı aydınlarının bakışlarını Batı'ya yönelişlerinin (yenileşmenin) başlangıcı işlenmektedir (s. 107-115). İkinci ara başlık yeni fikirlerin Osmanlı Devleti'ne girişi hakkındadır (s. 116-150). Bölümün son ara başlığı ise On Dokuzuncu Yüzyıl sonlarında Osmanlı Devleti'nde mevcut fikri-entelektüel akımları konu almaktadır (s. 151-164). Böylece bölümde ele alınan ana konuya dair ayrıntılar, kronolojik bir biçimde ilerlemektedir.

Araştırmacı, Osmanlı Devleti'ne yenilikçi fikirlerin girişi bağlamında en başta *Muhâverât-ı Hikemiyye*'deki Fénelon, Voltaire, Fontenelle'den bölüm tercümelerine değinmektedir. Türkiye'de “Batı dillerinden Türkçeye çevrilen ilk edebî ve felsefi eser” unvanını taşıyan ve Münif Efendi (Paşa) tarafından 1276 (1859) yılında yayımlanan *Muhâverât-ı Hikemiyye*, adı geçen üç Avrupalı düşünürden seçilmiş on bir diyalogun tercümesinden ibarettir. *Muhâverât-ı Hikemiyye* Türkiye'de yeni harflerle de yakın bir zamanda yayınlanmıştır (haz. Ali Budak, İstanbul 2010). Abed, ayrıca Montesquieu, Rousseau, Locke gibi Fransız aydınlarından ve onların Türkçeye tercüme edilmiş eserlerinden; yerli yenilikçi fikir adamları olarak ise Şinâsi, Nâmık Kemâl, Ahmed Midhat Efendi'den söz etmekte; bu isimlerin, tesiri altında kaldıkları Batılı aydınlar ve bizzat kendi tesirleri üzerinde de durmaktadır.

Nâdiye Yâsîn Abed, Üçüncü Bölüm'de İttihatçılığın doğuş ve yayılışını işlemektedir. Öncelikle Cemiyetin doğuş şartları üzerinde durulmuş (s. 167-191); peşinden gelen iki alt bölümde ise İttihat ve Terakki kurucularının sosyal kökenleri (s. 192-198) ve İttihatçı fikirlerin Osmanlı Devleti haricindeki yankıları üzerinde durulmuştur (s. 199-230). Bölümde yer verilen konulardan biri de Ahmed Rıza'nın faaliyetleri ile İttihat ve Terakki içindeki rolüdür. Araştırmacı İttihâd-ı Osmânî'den başlayarak Dörtler, Hamamönü, Hatab Kırâat-hânesi ve İnciraltı içtimalarını bu bölümde anlatmaktadır.

Dördüncü Bölüm, İttihatçı kongreleri ve doğurduğu sonuçlar üzerinedir. Dört ara başlıkta ele alınan bu bölümde, ilk olarak 1902'deki ilk genel kongreden ve burada alınan muhalefeti genişletme kararından söz edilmektedir (s. 233-262). İkinci ara başlıkta ise İttihatçıların saflarını yeniden düzenleme girişimlerinden ve Osmanlı muhalefet parti (hizip)'lerinin de katıldığı ikinci kongrenin düzenlenişinden söz edilmektedir (s. 263-292). Üçüncü olarak Osmanlı Devleti'nde şartların müsait oluşu sebebiyle "şûrâ"ya giden yolun olgunlaşması (s. 293-303) ele alınmaktadır. Bu bölümün son ara başlığı ise "İttihatçı sosyal bünyenin belirginleşmesi" (s. 304-316) şeklindedir.

Beşinci Bölüm ise İttihatçıların siyasî düşüncelerine tahsis edilmiştir (s. 319-329). Kitabın en fazla ara başlığı bulunan bölümü de Beşinci Bölümdür (6 ara başlık):

İlk olarak İttihatçıların Osmanlı Devleti'nin batılılaşmasına bakışı incelenmektedir (s. 319-329). İkinci olarak "din" in modernleşme aracı olarak kullanılışı üzerinde durulmakta (s. 330-337) ve peşinden bilim ve o dönemde yaygın felsefi nazariyelerin İttihatçı düşünceye tesiri ve fikrî yapıyı oluşturmadaki rolü konusuna geçilmektedir (s. 338-359). Dördüncü ara başlık altında İttihatçılar ve sömürgecilik karşıtlığı konusu işlenmekte (s. 359-364); beşinci ara başlık altında "Osmanlılık ve Türklük arasında İttihatçılar" konusu ele alınmaktadır (s. 365-374). Beşinci Bölüm'ün altıncı ve son ara başlığı ise İttihatçıların idealist bir yaklaşımdan faydacı-gerçekçi bir anlayışa evrilişlerine tahsis edilmiştir (s. 375-380).

Görüldüğü üzere Beşinci Bölüm, kitabın merkezini oluşturmaktadır. İlk dört bölüm, daha çok Cemiyet'in tarihine dairdir ve kronolojik akış içinde İttihat ve Terakki düşüncesinin gelişimini anlamada anahtar konumda görünmektedir.

Kitabın ana bölümleri tamamlandıktan sonra İttihatçı fikriyatın uygulamaları üzerine müstakil bir bölüm oluşturulmuştur (s. 381-404). Kitap bir "Hâtîme / Son Söz" ile sona ermiştir. Teferruatlı bir bibliyografya bölümü olmasına rağmen eserde ne yazık ki bir dizin bulunmamaktadır.

Kaynakları açısından esere baktığımızda şu manzarayı görmekteyiz: Arşiv kaynağı olarak Bern – Bundesarchiv'deki Fransızca belgeler ve Sir O'Connor'dan Sir Edward Grey'e gönderilmiş 23 Nisan 1906 tarihli İngilizce bir belge kullanılmıştır. Arapça matbu arşiv belgesi barındıran Selim Fâris'in hazırladığı *Kenzü'r-Regâib fî Müntehabâti'l-Cevâib* [كنز الرغائب في منتخبات الجواب] ; Abdülazîz Süleyman Nuvâr başkanlığında derlenen *Vesâiku*

Esâsiyye min Târîhi Lübnâne'l-Hadîs 1517-1920 [١٩٢٠ - ١٥١٧ وثائق اساسية من تاريخ لبنان الحديث]; Abdüsselâm Edhem'in derleyip Arapçaya tercüme ettiği *Vesâiku Târîhi Lâbye'l-Hadis – el-Vesâiku'l-'Osmâniyye 1881-1911* [1881 - 1911 الوثائق العثمانية – وثائق تاريخ ليبيا الحديث] de araştırmacının başvurduğu kaynaklar arasındadır. Ayrıca İngilizce, Türkçe ve Almanca belge neşirleri de Abed'in kaynakları arasındadır.

Hâturat kitaplarının da Abed'in önem verdiği kaynaklar olduğunu görmekteyiz. Öncelikle Türkçe yayınlanmış hâturat kitaplarına değinecek olursak; bugün için sahilliği tartışmalı *Abdülhamid'in Hâtıra Defteri* araştırmacının ara ara müracaat ettiği kaynaklar arasında öncelikle göze çarpan bir metindir. Bu *Defter* hakkında Prof. Dr. Ali Birinci ve Prof. Dr. Mustafa Gündüz'ün yazdıkları dikkate alındığında kaynaklık derecesinin tartışmalı olacağını hatırlatmak gerekmektedir. Yine Ahmet Emin Yalman, Halil Paşa, İbrahim Temo, Kâzım Karabekir, Kâzım Nami Duru, Samih Nafiz Tansu ve Tahsin Paşa'ya ait hâturat metinleri ile İngilizce olarak Yalman (*Turkey in my Time*); Halide Edib (*Memoirs of Halide Edib*); Sir Robert Graves ve İsmail Kemal Bey'in hâturatu da araştırmacının kaynakları arasındadır.

Türkçe hâturat kaynakları arasında konuyla ilgili olan metinlerden İttihat ve Terakki'ye olumsuz yaklaşan Şeyhülislâm Cemâleddin Efendi ve Mevlanzâde Rifat'ın ihmal edilmiş olması ise şaşırtıcıdır. Bu kaynaklar İttihatçıların sosyal kökleri ve düşünce alt yapıları hakkında ilgi çekici ipuçları sunabilirdi.

Arapça hâturat metinlerinden ise Ahmed Şefik Paşa, II. Abdülhamid, Ayşe Osmanoğlu, Enver Paşa, Süleyman Feyzî gibi bir kısmı Türkçeden tercüme hâturat kitapları kullanılmaktadır. Bunlar arasında Emîr Şekîb Arslan'ın Türkçeye İttihatçı Bir Arap Aydını Emîr Şekîb Arslan'ın Anıları adıyla çevrilen (çev. Halit Özkan, 2005) *Sîretün Zâliyye* [سيرة ذاتية] adlı hâturatuyla İzzet Derveze'nin *Osmanlı Filistin'inde Bir Posta Memuru* başlığıyla kısmen tercüme edilen (çev. Ali Benli, 2007) *Müzekkîrâtü Muhammed İzzet Derveze* [مذكرات محمد عزت دروزه] adlı altı ciltlik hâturatu kullanılmamıştır. Bu kaynaklarda Arap dünyasından ilki daha çok olumlu ve ikincisi olumsuz olmak kaydıyla İttihat ve Terakki Cemiyeti hakkında gerçekten nadide ayrıntılara yer verilmektedir. Bu bir eksiklik olarak görülebilirse de çalışmanın İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kronolojisini Arapça olarak ana hatlarıyla ortaya koymakla sınırlanmış olması sebebiyle anlaşılabilir bir durumdur.

Yine Arapça matbu kaynaklara, konuyla alakalı mektup metinleri için de sık sık başvurulmuştur. Arapça araştırma kitapları arasında ise başlığında Cemiyet'in adı geçen sadece bir kaynak göze çarpmaktadır: Bu kitap Hasan Keleşî'nin Muhammed el-Arnaûd tarafından Arapçaya tercüme edilmiş *el-Vechu'l-Âhar li'l-İttihâd ve'l-Terakkâ* adlı eseridir (Ürdün, 1990). Görüldüğü üzere o da Arapça telif değildir. Bunun dışında Arapça tarih araştırmacı kitaplarında İttihatçıların siyasî tutumlarını içeren bölümler barındıran azımsanamayacak bir birikim olduğunu da Abed'in bibliyografyasına bakarak görebiliyoruz. Bir kısmı tercüme olan Arapça kaynaklardan Arapça telif olanları Türk araştırmacıları için de dikkat çe-

kici olabilir gözükmektedir. Bunlardan İbrahim ed-Dakûkî, İbrahim el-Mîlhî, Ahmed Nûrî en-Naîmî, Enver el-Cündî, Orhan Mehmed Ali, Cercis Fethullâh, Cozif Nesîm Yûsuf, Hasan Ali Hallâk, Hüseyin Lebîb, Hayriye Kâsîmiyye, Sâtû el-Husrî, Abdülaziz Süleyman Nuvâr, Kadri Kal'aci, Muvaffak b. Merce vd.'nin eserleri, konuyu II. Abdülhamid ve Filistin merkezli olarak ele alan kaynaklardır. Bunların dışındaki Arapça kaynaklar genel Arap ve Osmanlı tarihleriyle, tarih boyunca Osmanlı-Arap ilişkilerine tahsis edilmiş eserlerdir.

Bu arada Cevat Rifat Atilhan'dan Arapçaya tercüme edilmiş iki eser, Ebû's-Süreyyâ Sâmî, Ahmed Rıza Bey, Ekmeleddin İhsanoğlu gibi müelliflerin eserlerinden Arapçaya tercüme ve Batılı yazarların beli başlı eserleri Arapçadaki konuyla ilgili birikimi yansıtan örnekler arasında sayılabilir. Bibliyografya, İngilizce kaynaklar yönünden de oldukça zengindir.

Matbu kaynaklardan Latin harfli Türkçe malzemeyi ayrı bir ara başlık altında gösteren Abed, Arap harfli Türkçe kaynakları da hemen peşinden sıralamaktadır. Kitapların bitimiyle başlayan -hemen her dilde yazılmış- makaleler listesi ve internet kaynakları da bibliyografyayı zenginleştirmektedir.

Eserde ağırlıklı olarak İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin iktidarda olduğu 1908-1918 yılları arası işlenmektedir. Araştırmacının ana başlık altında belirtilen "On Dokuzuncu Yüzyılın Sonu – 1908" ifadesi Türkiye'deki genel algıya göre "Yirminci Yüzyıl başları" şeklinde düşünülmelidir. Fakat 1908 ve sonrası Arap dilinde "On Dokuzuncu Yüzyıl Sonu" şeklinde ifade ediliyor olmalıdır; sonuçta On Dokuzuncu Yüzyıl bitmiş (sonlanmış) olmaktadır.

Özetlemeye çalıştığımız üzere eser, bir İttihat ve Terakkî Cemiyeti tarihi veya kronolojisidir. Bu Cemiyet'in Osmanlı-Arap dünyasında meydana getirdiği olumlu veya olumsuz tesirleri mercek altına almaktan çok konunun kronolojik boyutuna ağırlık vermektedir. Elbette bu hâliyle, Cemiyet'in Arap-Osmanlı ilişkilerinde oynadığı rolü etraflıca ele alacak bir akademik çalışmaya da zemin hazırlamış olmaktadır.

Öyle görünüyor ki Nâdiye Yâsîn Abed'in bu eseri, bibliyografyası ve konuyu ele alış biçiminden de anlaşılabilirceği üzere alanının Arapça yazılmış en derli toplu araştırması olup uzun bir süre müracaat eseri olarak kalacaktır.

Yusuf TURAN GÜNAYDIN
Türk Tarih Kurumu